

*Hoc etiam vobis patria debetur Athenae,
 Hoc etiam Brügæ quod numeretis erit.
 Sin pudet, ut nunc est, mea patria: cessimus vltro.
 Exilium rectis prætulit ille tuis.
 At vos posteritas hoc saltem discite teste,
 Quid patria possit, quid pietatis amor. D. H.*

Franciscus Gomarus

FRANCISCUS GOMARUS

DOOR

Dr. G. P. VAN ITTERZON

MET PORTRET, EEN FACSIMILE EN 57 ONUITGEGEVEN
BIJLAGEN

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1930

INHOUD

- I. INLEIDING 1-3
Een afzonderlijke verhandeling over Gomarus is nog niet verschenen, blz. 1, 2; maar is wel gewenscht, 2; Gomarus' invloedrijke persoonlijkheid, 2; begrenzing van dit proefschrift, 2, 3; opzet ervan, 3.
- II. BRONNEN 4-15
In dit hoofdstuk geen opgave van literatuur, deze volgt later, blz. 4; geschreven en gedrukte bronnen, 4; geschreven bronnen, te verdeelen in onuitgegeven brieven, 4-6, andere handschriften, 6-8, en „dossier-Ruys”, 9; gedrukte bronnen, te verdeelen in Gomarus' Opera Omnia, 9-12, Nederlandsche pamfletten, 12, gedrukte brieven, 13, 14, en gedrukte werken, 14, 15.
- III. GOMARUS' JEUGD EN STUDIEJAREN 16-32
Uit dit tijdvak is van Gomarus weinig bekend, blz. 16; eenige kennis van leermeesters en milieu is wel gewenscht, 16.
1. *Te Brugge*. 16-21
Gomarus' afkomst, blz. 16, 17; zijn broeders en zuster, 17, 18; Brugge destijds een bloeiende stad, 18; het onderwijs aldaar, 18, 19; Gomarus op de „triviale school”, 19; godsdienstige toestand in Brugge, 19, 20; het gezin om den geloove vervolgd, 20, 21.
2. *Te Straatsburg* 21-23
Van 1577 tot 1580 student in Straatsburg, blz. 21; onderricht van J. Sturmius, 21, 22; Sturmius' strijd met de Lutheranen, 22, 23; zijn afzetting, 23; toestand der Gereformeerden zeer droevig, 23; Gomarus naar Neustadt, 23.
3. *Te Neustadt aan de Haardt* 23-27
Neustadt was een toevluchtsoord voor Gereformeerden, vooral na den dood van keurvorst Frederik, blz. 23, 24; Gomarus ontving hier onderwijs van F. Junius in het Hebreeuwsch, 24, van S. Stenius in het Grieksch, 24, 25, van L. Pithopoeus in het Latijn, 25, en van F. Crellius en J. Jugnitius in de wijsbegeerte, 25; zijn theologisch onderricht ontving hij van Z. Ursinus, 25, H. Zanchius, 25, 26, en D. Tossanus, 26; hij was hier van 1580 tot 1582, 27, en vertrok misschien voor de pestepidemie in 1582, 27.
4. *In Engeland* 27-30
Gomarus' moeder is lang te Londen geweest, blz. 27; in het najaar van 1582 vertrok Gomarus naar Oxford om J. Reinoldus te hooren, 27, 28; in 1583 naar Cambridge, 28; het onderwijs hier op hooger plan, 28; Gomarus werd hier baccalaureus en magister artium, 28; onderricht van G. Whitaker en van Tempellus den Ramist, 28, 29; Ramus, 29; Gomarus vond een synthese tusschen de leeringen van Aristoteles en Ramus, 29; hij had hier geen aangename tijd, 29, 30; begin 1585 naar Heidelberg, 30.

5. *Te Heidelberg* 30-32
Verandering in den godsdienstigen toestand alhier onder Johan Casimir, blz. 30; de universiteit Gereformeerd, 30; onderricht van J. J. Grynaeus, 30, 31, G. Sohnius, 31, F. Junius, 31, en D. Tossanus, 31; Gomarus' medestudenten, 31; naar Londen?, 31, 32; samenvatting, 32; einde van zijn universitaire studie in 1586, 32.
- IV. PREDIKANT TE FRANKFORT AAN DEN MAIN 33-46
De Fransche en Engelsche vluchtelingenkerken aldaar, blz. 33; de Nederlandsche vluchtelingengemeente van Micron en à Lasco, 33; al spoedig botsing tusschen Lutherschen en Gereformeerden, 33, 34; de redenen hiervan, 34, 35; Gomarus den 13den Nov. 1586 als predikant bevestigd, 35; zijn huwelijk in 1588 met E. Muysenhol, 35; de toestand kritieker, 35; Gomarus' vader moest vertrekken, 35; moeilijkheden bij het betalen van belasting, 35; vriendschapsbetrekkingen met F. Belied en A. Muysenhol, 35, 36; Gomarus' belangstelling voor de wetenschap, blijkend uit zijn correspondentie met Th. Beza over een verbeterde uitgave van diens vertaling van het N. Testament, 36, 37, en uit de nieuwe editie van den „Defensor pacis” van Marsilius van Padua, 37-40; Gomarus' vrouw sterft, 40; gemeentelijk leven, 40, 41; request van de Luthersche predikanten van 18 Juli 1592, 41-43; de toestand nog onheilspellender na den dood van den Waalschen predikant O. Valinus, 43, 44; de Raad beriep den Lutherschen predikant A. Serrarius, 44; diens proefprediking, den 10den Jan. 1593, 44; Gomarus' tweede huwelijk in den zomer van 1593 met M. L'Hermite, 44, aanleiding tot zijn verbanning, 44, 45; vruchteloze requesten, 45, 46; vertrek naar Hanau, 46; de oorzaak van de verstrooiing der gemeente, 46.
- V. HOOGLEERAAR-PREDIKANT TE LEIDEN 47-199
1. *Tot de komst van Arminius te Leiden* 47-78
Gomarus tot hoogleeraar benoemd, blz. 47; zijn promotie, 47; zijn komst te Leiden, 47, 48; zijn oratie over het Verbond Gods, 48-50; conflict tusschen den academischen senaat en de stedelijke regeering, 51; Gomarus' academisch onderwijs, disputaties en rectoraat, 51, 52; zijn geschrift over „Gods Voorzienigheid”, 52-55; zijn predikwerk te Leiden, 55, 56; zijn benoeming tot reviseur der bijbelvertaling, 56, 57; zijn polemieek met Wiggersz, 57; „Oordeel ende Censure”, 57-64; zijn bestrijding van Coster, 64; „De Schildt”, 64-70; „Spiegel der ware Kerk”, 70-72; bestrijding van het Socinianisme in Ostorodius en Voydovius, 72-74; bestrijding der „vrijgeesten”, 74, 75; vriendschapsbetrekkingen met A. van der Mijle, 75; drie brieven van Gomarus aan S. Lubbertus, 75-77; geld voor het vaderland, 77, 78; testament van Gomarus en zijn vrouw, 78.
2. *De komst van Arminius te Leiden* 78-101
De pest te Leiden, blz. 78; Gomarus' lijkrede op F. Junius, 78-81; Gomarus poogde Arminius als hoogleeraar te Leiden te weren, 81, 82; hij verscheen voor de Curatoren, om zijn bezwaren uiteen te zetten, 82-84; een afzonderlijke voorstelling van Wtenbogaert over deze poging van Gomarus, 84, 85; het oordeel van de Curatoren over Gomarus' handelwijze, 85, 86; kritiek van Trigland hierop, 86, 87; de Curatoren zetten door, 87; het oordeel van Wtenbogaert over een eventueele benoeming van Arminius, 87, 88; samenkomst van de Curatoren met Arminius te Haarlem, 88; Helmi-chius' verzet tegen de benoeming van Arminius, 88; gesprek van Gomarus met Wtenbogaert op 3 Maart 1603, 88-90; moeilijkheden

- om Arminius' ontslag in Amsterdam te verkrijgen, 90; Arminius wilde gaarne benoemd zijn, 90, 91; eindelijk werd toestemming gegeven op vier voorwaarden, 91-93; conferentie op 6 Mei 1603 in Den Haag, 93-96; een brief van Gomarus aan Walaeus, 96; verdere onderhandelingen van Curatoren en Burgemeesteren met Arminius, 96, 97; promotie van Arminius onder Gomarus, 97, 98; een brief van Walaeus aan Gomarus, 98; brieven van Gomarus aan Walaeus, 98, 99, A. van der Mijle, 100, S. Ruyting, 100, 101, en J. J. Grynaeus, 101.
3. *Groeiende strijd* 101-119
De strijd ontbrandde naar aanleiding van Arminius' lessen over het Nieuwe Testament, blz. 101, 102; Arminius' these over de praedestinatie, door W. Bastingius verdedigd, 102; Helmi-chius was bezorgd, 102; Lubbertus en Gomarus correspondeerden inmiddels over het Socinianisme, 103, 104; Gomarus wachtte eerst nog met oppositie tegen Arminius, 104; zijn these over de praedestinatie, door S. Gruterus verdedigd, 104-106; „Onderzoek” van Gomarus' stellingen door Arminius, eerst later uitgegeven, 106, 107; de stemming in het geheele land, 107; Helmi-chius bezocht Arminius en Gomarus, 107, 108; actie te Delft, 108; ook op Arminius' studenten werd nu gelet, 108; synodale gedeputeerden kwamen bij Arminius, Gomarus en Trelcatius op bezoek, 108, 109; ook de kerkeraad te Leiden was actief, 109; een gravamen van de classis Dordrecht, 109; Gomarus en Arminius door de Curatoren ontboden, 109, 110; verwondering over Gomarus' houding, 110; de strijd over het *ἀπόθεος*, 110, 111; de synode te Gorinchem gelastte confessie en catechismus door te lezen, 111, 112; het oordeel van Arminius, Trelcatius en Gomarus over de belijdenisschriften, 112, 113; een nationale synode gevraagd, 113; de voorbereidende vergadering, den 26sten Mei 1607 aangevangen, 113-115; de synode te Delft en de revisie, 115; een zeer belangrijke, tot nog toe onuitgegeven brief van Gomarus aan Lubbertus betreffende zijn houding ten opzichte van de leeringen van Arminius, 115, 116; studentenwoelingen, 116, 117; brieven van Gomarus naar aanleiding van de predikantsvacature in Calais, 118; zijn correspondentie over particuliere aangelegenheden met Vossius, 118, 119.
4. *De Conferentie voor den Hoogen Raad* 119-128
Een request van Arminius aan de Overheid, blz. 119; de aanstaande conferentie, 119; de Staten van Holland en West-Friesland gaven aan den Hoogen Raad een instructie, 119, 120; de leden der conferentie, 120; een kerkelijk protest, 120; de conferentie ving den 30sten Mei 1608 aan, 120; de gehouden besprekingen, 120-124; de artikelen van Gomarus en die van Arminius, 124-126; het slotwoord van Van Oldenbarnevelt, 126; Gomarus' protest hiertegen, 126, 127; Arminius' verklaring, 127; het houden eener synode weer uitgesteld, 128.
5. *De bijeenkomst met de Staten van Holland en West-Friesland* 128-137
Nog geen nationale synode, blz. 128, 129; wel een particuliere synode van Zuid-Holland in Dordrecht, 129; een resolutie dezer synode, 129, en een der Staten, 129; een nieuw request van Arminius, 129; Arminius voor de Staten, 129, 130; Gomarus' vertoog voor de Staten, 130-134; beoordeeling van Gomarus' optreden, 134, 135; twee brieven van Gomarus aan Lubbertus, 135, 136; nog een schrij-

- ven van Gomarus aan Lubbertus betreffende een zwerfenden brief van dezen, 136; een brief van Gomarus aan de predikanten van Groningen, 136; particuliere correspondentie van Gomarus met Lubbertus en Vossius, 136, 137.
6. *Tot den dood van Arminius* 137-147
Moeilijkheden met Venator, blz. 137; Arminius prikkelde Gomarus door zijn disputatie over 's menschen roeping ter zaligheid, 137, 138; beide professoren verschenen voor de Staten den 12den Aug. 1609, 138-147; Arminius' dood, 147.
7. *Gomarus en Scaliger* 147-151
Scaligers aanvankelijk ongunstig oordeel over Gomarus, blz. 147, 148; Paraeus kwam op voor „bijbelsche” chronologie, 148, 149; Gomarus vroeg Scaligers oordeel hierover, 149; Scaliger schreef nu een „Elenchvs”, 149, 150, later door Gomarus, tegelijk met een ander geschrift van Scaliger uitgegeven, 150, 151.
8. *De Pamflettenstrijd* 151-189
Een uitgave der „Twee dispytation”, gehouden in 1604, verschenen in 1609, blz. 151-155; naar aanleiding hiervan verscheen de „Tsamensprekinghe” van R. Donteclock, 155-159; hiertegen anoniem, van J. A. Corvinus, de „Christelicke ende ernstighe vermaninghe tot vrede”, 159-164; „Antvvoorde” van Donteclock, 165-167; Gomarus' „Waerschouwinghe”, 167-173; zijn „Verclaringhe”, 173-176; Bertius' „Lückoratie” op Arminius, 176; hiertegen Gomarus' „Bedencken”, 176-179; zijn „Vertooch”, 179; Bertius' weerwoord: „Aenspraeck”, 179-183; hierna weer Gomarus' „Proeve”, 183, 184; beantwoord door het anoniem pamflet van J. A. Corvinus: „Schovvve”, 185, 186; op de „Waerschouwinghe” van Gomarus volgde nog: „Teghen-bericht”, anoniem, van J. A. Corvinus, 186, 187; moeilijkheden bij de uitgave van Gomarus' pamfletten, 187, 188; het protest van Arminius' weduwe, 188; het „Tractaet” van Wtenbogaert, 188, 189.
9. *De komst van C. Vorstius te Leiden* 189-199
Wtenbogaert voor het hoogleeraarsambt aangezocht, blz. 189, 190; Vorstius tot hoogleeraar benoemd, 190; Gomarus' raad niet ingewonnen, 190, 191; de censure der theologische faculteit te Heidelberg, 191; Gomarus maakte zijn bezwaren voor de Curatoren kenbaar, 191-193; Vorstius voor de Curatoren, 193-195; examen-eischen, 195; moeilijkheden in verband met Gomarus' onderwijs, 195; Gomarus voor de Curatoren, 195-197; Gomarus in Middelburg benoemd, 198; verschillend oordeel over zijn vertrek, 198; Gomarus' redenen voor zijn heengaan blijkens een tot nog toe onuitgegeven brief, 198, 199; het aan Gomarus gegeven getuigschrift, 199; Polyander de opvolger van Gomarus, 199.
- VI. IN MIDDELBURG 200-208
Gomarus' vroegere betrekkingen tot Middelburg, blz. 200; zijn beroep in 1611, 200, 201; Cunaeus' oordeel over Gomarus, 201, 202; Gomarus bevestigd, 202; zijn lesrooster, 202; zijn oordeel over Bertius, 202, en Vorstius, 203; „Schermvtselinghen”, 203-205; Gomarus' verzet tegen Walaeus' benoeming, 205; het advies van de sis Walcheren aan de Nederlandsche gemeenten in Engeland 206; de zaken in Middelburg gingen minder goed, 206; Gorziekte, 206; Groningen dacht er over Gomarus te benoemen; Gomarus' benoeming te Saumur, 206-208; zijn vertrek, opvolger, 208; Groningen kwam met zijn benoeming te

- VII. IN SAUMUR 209-216
De universiteit te Saumur vóór Gomarus' komst, blz. 209; Gomarus' benoeming, 209-211; zijn ontvangst, 211; academiezaken, 211; Gomarus' rectoraat, 211; zijn grief over de vertraging der naturalisatie, 211, 212; zijn ontslagaanvraag, 212, 213; intrekking van deze, 213, 214; Gomarus' vertrek, 214, 215; zijn opvolger, 215, 216.
- VIII. IN GRONINGEN 217-277
1. *Vestiging* 217-219
Gomarus' benoeming als hoogleeraar te Groningen, blz. 217; zijn brief uit Dordrecht met het verhaal van zijn reis, 217, 218; zijn aanwezigheid op twee provinciale synoden van Groningen, 218, 219.
2. *Ter Dordtsche Synode* 219-250
- A. *Tot de komst der Remonstranten* 219-228
Gomarus afgevaardigde naar de Synode van Dordrecht, blz. 219; zijn twist te Amsterdam met Crocius, 219, 220; de opening der Synode, 220; het moderamen, 220; de geloofsbriefen der Utrechtsche Remonstranten, 220; de wijze van citatie der Remonstranten, 220; de bijbelvertaling, 220, 221; de Apocriefe Boeken, 221-223; „du” of „ghij”, 223; „HEERE”, 223, 224; Gomarus revisor voor het Oude Testament, 224; het catechetisch onderwijs, 224-226; de doop van heidenkinderen, 226; het prediken van candidaten, 226, 227; het licentius boekdrukken, 227; samenvatting, 228.
- B. *De Remonstranten voor de Synode* 228, 229
De houding der Remonstranten, blz. 228; Gomarus' zelfverdediging, 229; de Remonstranten heengezonden, 229; hun oordeel over de praedestinatie, 229; samenvatting, 229.
- C. *De zittingen der Synode na het vertrek der Remonstranten* 230-249
Gomarus' rede over de verkiezing, blz. 230; het fundament der verkiezing, 230, 231; Gomarus' strijd met Martinius, 231, 232; Gomarus een lastige gast?, 232; het opstellen van eenige geschriften ten dienste der kerken, 232-234; zijn verdere strijd met de godgeleerden van Bremen, 234-237; zijn strijd met den Eng. bisschop, 237, 238; de rede van Thysius, 238; Gomarus' improvisatie over art. 5, 238, 239; de verzoening der broederen, 239, 240; de oordeelvellingen over art. 1, 240; Gomarus stond hierin alleen, 240-242; zijn fout ten aanzien van de Eng. Confessie, 242-244; de oordeelvellingen over het tweede artikel, 244; wie moest de canones ontwerpen?, 244, 245; de synodale sententie, 245; Gomarus' pleidooi voor de stoffelijke belangen der Remonstranten, 245, 246; de zaak van Maccovius, 246-248; de sluiting der Synode, 248; samenvatting, 248, 249.
- D. *De nahandelingen der Synode* 249, 250
De authentieke tekst der Confessie, blz. 249; Piscatorianisme?, 249; het onderteekningsformulier voor professoren, 249, 250.

3. *Verdere arbeid, laatste levensjaren en dood* 250-277
 Gomarus toonde zijn belangstelling voor de theologische faculteit te Leiden in twee brieven aan J. Polyander, blz. 250; in Groningen werd zijn advies ingewonnen bij twee hoogleeraarsbenoemingen, 250, 251; Gomarus' werkzaamheden in verband met de academische bibliotheek, 251; zijn rectoraat, 251; zijn oordeel over de medische faculteit te Groningen en de „mensa publica” aldaar, 251, 252; zijn goede verhouding tot de Curatoren, 252; zijn belangstelling voor een nieuwe bijbelvertaling, 252, 253; hij beval bij de theologische faculteit te Leiden de „Bijbelsche Conferentie” van S. Amama aan, 253, 254; zijn aandeel aan het werk der bijbelvertaling, 254, 255; zijn correspondentie met J. Bogerman over de bijbelvertaling, 255, 256; een brief van Gomarus en Polyander, als revisoren des O. Testaments, aan de Staten Generaal, 256, 257; een brief aan Polyander naar aanleiding van de verdeling der gelden voor den vertalingsarbeid, in verband met moeilijkheden ten aanzien van de familie Rolandus, 257, 258; moeilijkheden met Bogerman, die aan de revisoren geen gratis-bijbels had doen toekomen, 258-260; Gomarus deed verschillende geschriften het licht zien, 260, 261; hij schreef aan A. Rivetus over de weerlegging van de leeringen van Piscator, 261, 262; een verklaring van Gomarus en H. Altling over de kwestie-Saumur, 262; Gomarus schreef aan Polyander over de Septuaginta, 262, 263; de houding van de theologische faculteit te Leiden tegenover Gomarus, 263-265; zijn correspondentie met Vossius over de nagedachtenis van Junius, die Thuanus bevlekt had, 265, 266; de verhouding van Scaliger en Junius, 266-270; Gomarus wilde Scaligers testament uitvoeren, 270, 271; zijn familiebetrekkingen, 271, 272; de rechtzaak tusschen Gomarus en zijn zoon Franciscus, 272, 273; correspondentie van Gomarus over den treurigen toestand van de weduwe van Junius, 273, 274, over Vossius' benoeming tot hoogleeraar te Cambridge, 274, 275, en over minder belangrijke aangelegenheden, 275; Gomarus' dood, 276; de verkoop van zijn huis, 276; boedelscheiding, 276, 277.
- IX. DOGMATISCHE GESCHRIFTEN 278-324
1. *De Disputaties* 278-301
 De vorm der disputaties, blz. 278; zij behandelen: de theologie, 278-280; de H. Schrift, 280, 281; God, 281; Zijn Drieëenig Wezen, 281-283; de voorbestemming of het eeuwig besluit, 283, 284; de praedestinatie, 284-287; de schepping der wereld, 287; de engelen, 287, 288; de Wet, 288; het Evangelie, 288, 289; het beeld Gods in den mensch, 289; profetische typen, 289; Christus' dood, 289, 290; Zijn verdienste, 290, 291; Zijn zitten ter rechterhand Gods, 291, 292; de Antichrist, 292, 293; de paus, 293; het zaligmakend geloof, 293; de gerechtigheid van den mensch, 293, 294; de rechtvaardigmaking, 294, 295; de opstanding der dooden, 295-297; de Kerk, 297, 298; de sacramenten, 298-301; samenvatting, 301.
2. *Vershillende Controversen* 301-318
 Inleiding, blz. 301.
- A. *De sabbatsstrijd* 301-309
 De Zondagsonthelving na de Hervorming, blz. 301, 302; hier-tegen Engelsch-Puriteinsch verzet, 302; de kwestie in de Dordtsche Synode, 302, 303, vooral in de nazittingen, 303; hier werden regelen opgesteld, om de kwestie voorloopig te regelen, 303; geschriften van W. Teellinck, J. Bursius en G. Voetius, 304; Gomarus' „Onderzoek”, 304-308; later zijn „Defensio”, 309.

- B. *De strijd om het object der praedestinatie* 310-317
 Gomarus wilde eenige stellingen over het object der praedestinatie verdedigen, blz. 310; zijn brief aan C. Sibelius, 311; hij verdedigde zijn zaak op de provinciale synode in Appingedam, 311, 312; een scherpe Resolutie der Staten, 312; een brief van Gomarus aan Polyander, 313, en een van Vossius aan Gomarus, 313, 314; F. Gomari „Disputatio de obiecto”, 314-316; het oordeel van Maresius, 316; de conclusie van Dr. K. Dijk, 316, 317.
- C. *Andere „dwalingen” van Gomarus* 317, 318
 De zeven „errores aut paradoxa” van Gomarus, blz. 317, 318.
3. *Afzonderlijke geschriften* 318-324
 Gomarus' „Defensio doctrinae de perseverantia sanctorum”, blz. 318-320; zijn „Locorum communium theologorum Epitome”, 320-322; zijn „Over de sacramenten”, 322, 323; zijn tractaat over het rechtvaardigmakend geloof, 323, 324.
- X. EXEGETISCHE GEZICHTSPUNTEN 325-368
 De stof voor Gomarus' exegetischen arbeid, blz. 325; vooral het Nieuwe Testament werd behandeld, 325; Gomarus' wijze van behandeling, 325, 326; zijn redeneertrant, 326; zijn behandeling van het Evangelie van Lucas, 326, 327; na deze formeele gedachten volgt de bespreking van het materiele gedeelte, 327; de sleutel der behandeling van Gomarus' exegetische grondgedachten, 327; tweeërlei Schriftzin, 327, 328, uitgewerkt in de praktijk, 328-330; het positieve en negatieve doel van Gomarus' exegeese, 330, 331; zijn bescheidenheid en ernst, 331; zijn zelfstandigheid, 331, 332; exegetische moeilijkheden, 332; Gomarus' etymologische kennis, 332, 333; zijn kennis van boeken en talen, 333, 334; zijn studiemateriaal, 334, 335; inleidingsvragen, 335, 336; „historische kritiek”, 337; het leerstellig doel van Gomarus' exegeese, 337; wat is godsdienst?, 337, 338; Gomarus' exegetische resultaten ten aanzien van: de wijsbegeerte, 338; de Godskennis, 338; de H. Schrift, 338-340; Gods Wezen, 340-342; de praedestinatie, 342-346; de engelen, 346, 347; de zondeval, 348; de zonde, 348, 349; de wet, 349, 350; het Evangelie, 350, 351; Christus, 351-355; de rechtvaardigmaking, 356; de vergeving der zonden, 356, 357; het geloof, 357-360; de wedergeboorte, 360; de bekeering, 360; den Antichrist, 362; den paus, 362; de monniken, 362; de Kerk, 363, 364; de predikanten, 364, 365; de Overheid, 365, 366; het sacrament, 366-368; besluit, 368.
- XI. GESCHRIFTEN OVER VERSCHILLENDE ONDERWERPEN 369-373
 „Examen controversiarum, de genealogia Christi”, blz. 369-371; „Davidis Lyra”, 371-373; het oordeel hierover van D. Heinsius, 373, en G. Voetius, 373.
- XII. GODSDIENST, VROOMHEID, KARAKTER, - SLOTOPMERKINGEN 374-380
 Gomarus was Gereformeerd, blz. 374; zijn verzet tegen afwijkende meeningen, 374; het praktisch doel van zijn exegeese, 375; het karakter van zijn vroomheid, 375; zijn verdraagzaamheid, 375, 376; zijn opkomen voor de eere Gods, 376; zijn karakter, 376-379; zijn wetenschappelijke bekwaamheden, 379; zijn invloed, 380.

XIII. PORTRETTE	381, 382
Dertien losse portretten van Gomarus zijn aanwezig, blz. 381; drie grondtypen, 381, 382; prijzende en lakende onderschriften, 382; geen geschilderde portretten van Gomarus mij bekend, 382.	
BIJLAGEN	383-440
REGISTER VAN GEBRUIKTE BOEKEN	441-447
REGISTER	449-467

EERSTE HOOFDSTUK

INLEIDING

„Franciscus Gomarus of François Gomaer, wiens naam algemeen bekend is, wiens verdiensten als godgeleerde onbetwistbaar zijn, wiens levensomstandigheden en karakter een dankbaar voorwerp van studie zouden uitmaken, wacht nog steeds op een levensbeschrijver, die hem ons zal teekenen naar de eischen, die de wetenschap thans stellen kan. De stof daarvoor is ruimschoots aanwezig en wacht slechts 'op bewerking door deskundige hand'. Aldus vangt het artikel aan, dat in het Biographisch Woordenboek van Protestantsche Godgeleerden in Nederland dezen godgeleerde bespreekt ¹⁾. Inderdaad kunnen wij het bevreedend noemen, dat tot nog toe over dien grooten theoloog uit het begin der zeventiende eeuw geen afzonderlijke verhandeling het licht zag. Wel verschenen artikelen van verscheidene schrijvers ²⁾, maar tot een zelfstandige biografie kwam het nog niet. Andere godgeleerden van naam als Johannes Bogerman ³⁾, Antonius Walaeus ⁴⁾, Johannes Mac-

¹⁾ J. P. de Bie en J. Loosjes, *Biographisch Woordenboek*, III blz. 285. ²⁾ O.a.: *Illustris Academia Lugd.-Batava*, 1613, ongepag.; — *Illustrium Hollandiae et Westfrisiae Ordinum Alma Academia Leidensis*, 1614, pag. 41-44; — I. Meursius, *Athensae Batavae*, 1625, pag. 175-177; — *Effigies et vitae*, 1654, pag. 74-78; — P. Freherus, *Theatrum virorum*, 1688, pag. 490, 491; — M. Soermans, *Academisch Register*, 1704, blz. 34, 35; — P. Bayle, *Dictionnaire*, 1740, II p. 560-562; — *Levensbeschrijving van eenige voornaame meest Nederlandsche Mannen en Vrouwen*, 1777, IV blz. 89-103; — Chr. Saxius, *Onomasticon*, 1782, pars quarta, blz. 154, 155; — J. Kok, *Vaderlandsch Woordenboek*, 1788, XVIII blz. 494-496; — B. Glasius, *Godgeleerd Nederland*, 1851, I blz. 537-546; — A. J. van der Aa, *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, 1852-1877, VII blz. 281-285; — W. J. A. Jonckbloet, *Gedenkbboek*, 1864, Bijlagen, blz. 13, 14; — *Biographie Nationale*, 1884-1885, VIII col. 98-101; — *PRE*, 1899, VI S. 763, 764 (art. Sudhoff-S. D. van Veen); — *RGG*, 1910, II Kol. 1522 (art. L. Zscharnack); — *RGG*², 1928, II Kol. 1308 (art. A. Eekhof); — J. P. de Bie en J. Loosjes, *Biographisch woordenboek*, III blz. 285-301; — *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, 1927, VII kol. 483-486 (art. F. S. Knipscheer); — *Christelijke Encyclopaedie*, z.j., II blz. 372-374 (art. H. Kaajan). ³⁾ H. Edema van der Tuuk, *Johannes Bogerman*, Groningen, 1868. ⁴⁾ J. D. de Lind van Wijngaarden, *Antonius Walaeus*, Londen 1891.

covius ¹⁾, Festus Hommius ²⁾, Johannes Wtenbogaert ³⁾ en Wernerus Helmichius ⁴⁾ vonden hun biograaf. Ook Jacobus Arminius, de tegenstander van Gomarus, werd niet vergeten ⁵⁾. Het leven en de werken van den laatste werden echter niet behandeld. Met de beschrijving van het levenswerk maakte Ds. Th. J. L. Ruys, in leven Ned. Herv. Pred. te Lopikerkapel, een aanvang; door zijn dood kwam zijn arbeid echter niet tot voltooiing ⁶⁾.

Toch mag een uitvoeriger behandeling dan in een tijdschrift- of woordenboek-artikel mogelijk is, wel gewenscht heeten. Zoowel uit historisch, als uit theologisch oogpunt verdient Gomarus dit ten volle. Zijn breede en invloedrijke persoonlijkheid is waard gekend en geëerd te worden. Ten onrechte wordt zijn naam doorgaans enkel met Arminius en het leerstuk der uitverkiezing in verband gebracht. Weliswaar nam de strijd met zijn ambtgenoot een groot gedeelte van zijn levensarbeid in beslag en moest hij vele jaren zijn krachten en tijd er voor geven, maar Gomarus heeft zelf geprotesteerd, als men hem van Remonstrantsche zijde voortdurend in dien hoek wenschte te dringen. Heel handig lokte Arminius hem naar het front der „Verwerping”, maar Gomarus weigerde herhaaldelijk, daar het gevecht te beginnen. Dan wees hij er op, dat niet alleen de praedestinatieleer in het geding was, maar evenzeer de fundamenteele leer aangaande de rechtvaardigmaking door het geloof. Een bewijs, dat wij in Gomarus niet den eenzijdigen bovenvaldrijver hebben te zien, maar dat wij hem naar ruimer maatstaf moeten beoordeelen.

Wij noemden hem ook invloedrijk. Bij het volgen van zijn levensberichten blijkt herhaaldelijk, dat men de opvattingen van Gomarus op hoogen prijs stelde. Passeerde men hem van politieke zijde soms met opzet, omdat zijn beginselen met die der „politieken” niet strookten, van kerkelijke zijde won men telkens zijn raad in, waarnaar men gretig luisterde. Trok de studie hem meer dan de hitte van den strijd, de omstandigheden en de menschen voerden hem mede. Zoo was zijn invloedssfeer breed door woord en geschrift, door voordracht en disputatie, door brief en pamflet. Dit te schetsen is hier ons doel. Daarbij dienen wij evenwel vooraf ons onderwerp nauwkeurig te begrenzen. Vooral in de tekening

¹⁾ A. Kuyper Jr., *Johannes Maccovius*, Leiden, 1899. ²⁾ P. J. Wijminga, *Festus Hommius*, Leiden, 1899. ³⁾ H. C. Rogge, *Johannes Wtenbogaert en zijn tijd*, 3 dln., Amsterdam, 1874—1876. ⁴⁾ J. Hania, *Wernerus Helmichius*, Utrecht, 1895. ⁵⁾ J. H. Maronier, *Jacobus Arminius*, Amsterdam, 1905. ⁶⁾ Zie blz. 9.

van milieu's mogen wij niet te breedvoerig worden. Eén voorbeeld. Op de Dordtsche Synode had ook Gomarus zitting. Nu kunnen in het gedeelte, dat zijn arbeid in die kerkvergadering behandelt, twee wegen bewandeld worden. Wij kunnen deze paragraaf uitbreiden tot een vrij volledige weergave van wat er te Dordrecht is geschied en dan telkens vermelden, of Gomarus vóór of tegen stemde, maar dan moeten ook alle gevallen aangeteekend worden, waarin de Nederlandsche professoren en bloc hun stem uitbrachten. Wij meenen dezen weg niet te moeten inslaan. Langwijligheid en onevenwichtigheid zouden dan al spoedig onze behandeling kenmerken. Beter schijnt ons daarom de andere weg: beschrijving van de zittingen, voorzover zij het beeld van Gomarus verscherpen, waarbij dan tevens voor al te groote beknoptheid, die in onduidelijkheid zou ontaarden, moet gewaakt worden.

De bedoeling van dit proefschrift is om in hoofdtrekken een overzicht van Gomarus' leven en werken te geven. Na een opgave van geraadpleegde bronnen, waaruit het materiaal is geput, wordt het „leven” ingedeeld naar de plaatsen, waar de geleerde achtereenvolgens vertoefde. Na een hoofdstuk over zijn jeugd en studiejaren, die hij in Brugge, Straatsburg, Neustadt aan de Haardt, Oxford, Cambridge en Heidelberg doorbracht, volgt dan een ander, dat hem teekent als predikant te Frankfort aan den Main. Daarna schetsen wij hem achtereenvolgens te Leiden, Middelburg, Saumur en Groningen. In de Leidsche periode valt dan de strijd met Jac. Arminius en Conr. Vorstius, in den Groninger tijd zijn arbeid ter Dordtsche Synode. Voor het volgen van den gang der geschiedenis is niet te vermijden, dat in het hoofdstuk over het Leidsche tijdsbestek ook de pamflettenstrijd wordt behandeld, die zóózeer met de historie één is, dat hij uit deze niet losgemaakt en naar het gedeelte der „Werken” kan worden verplaatst. Na deze zes hoofdstukken, die de behandeling van het „Leven” omvatten, volgen er dan nog vijf, waarin de „Werken” besproken worden, en die getiteld zijn als volgt: dogmatische geschriften; exegetische gezichtspunten; geschriften over verschillende onderwerpen; godsdienst, vroomheid, karakter, slotopmerkingen; portretten. Enkele bijlagen mogen de bruikbaarheid van dit werk verhoogen.

TWEEDE HOOFDSTUK

BRONNEN

Onder dit hoofd wordt geen opgave van literatuur gerangschikt. Daarvoor zij naar het Register van gebruikte boeken verwezen, dat aan het gewone Register van namen, plaatsen en zaken voorafgaat. Daar zijn tevens de volledig uitgeschreven titels der gedrukte bronnen te vinden, die ik mij daarom veroorloof in de aantekeningen verkort weer te geven.

Wij kunnen onderscheiden tusschen *geschreven* en *gedrukte* bronnen.

GESCHREVEN BRONNEN

I. *Onuitgegeven Brieven*

Voor de samenstelling van dit boek werd gebruik gemaakt van zeventig brieven, die, voor zoover mij bekend is, nog niet uitgegeven zijn en waarvan er thans 57, alle brieven van Gomarus zelf, in de „Bijlagen” van dit werk zijn opgenomen ¹⁾.

Uit de volgende bibliotheken of verzamelingen bracht ik ze bijeen:

1. Zes brieven uit de Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Leiden;
2. Drie brieven van het Provinciaal Kerkbestuur van Zeeland;

¹⁾ Deze 57 brieven zijn de onder Ia vermelde brieven van Gomarus, behalve no. 10 en 12, die deel uitmaken van verzamelingen van handschriften, die m.i. beter in haar geheel kunnen uitgegeven worden. De brieven uit de rubrieken Ib en Ic zijn, behalve Ic, no. 3, in de „Bijlagen” niet opgenomen. In menig album amicorum heeft Gomarus een spreuk geschreven, bijv. in dat van Arnoldus Verbeek, 1 Mei 1598 (B. P. L. 1753), Anthonius de Blonc, 21 Dec. 1598 (Letterk. 901), Samuel Radermacher, 10 Oct. 1602 (B. P. L. 2185), Engelbertus Aegidius, 1 Febr. 1606 (Pap. 21), Henricus van Essen, 12/22 Mei 1619 (B. P. L. 914), Rijksuniversiteitsbibliotheek te Leiden; in dat van Theodorus Eisonius, 25 Juli 1626 (Hs. 214 g), Rijksuniversiteitsbibliotheek te Groningen; in dat van Everard Boot, 21 Juli 1599 (121 E 4), en D. Mostart, 20 Febr. 1599 (74 H 39), Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage; in dat van Samuel Bacchaerus, 4 Jan. 1603 (Thys. 2371, fol. 16), Bibliotheek Thysius te Leiden.

3. Vier brieven en vijf copieën van brieven uit het Gabbema Archief in de Provinciale Bibliotheek van Friesland te Leeuwarden;

4. Zeven copieën van brieven uit de Bibliotheek der Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam;

5. Eén brief uit Caspari Sibelii De curriculo totius vitae et perigrinationis suae historica narratio, uit de Bibliotheek van het Athenaeum te Deventer (*Catal.*, blz. 53);

6. Acht brieven uit het Britsch Museum te Londen;

7. Eén en dertig brieven uit de Bodleian Library te Oxford;

8. Eén brief uit de University Library te Edinburgh;

9. Twee brieven uit het Stadtarchiv te Frankfort aan den Main;

10. Eén copie van een brief uit de Königliche Bibliothek te Kopenhagen.

Zakelijk kan deze correspondentie gerangschikt worden als volgt:

a. *Brieven van Gomarus*

1. Eén aan F. Belied en één aan R. Salomo ¹⁾;

2. Twee aan J. Bogerman en één copie van een brief aan denzelfde ²⁾;

3. Twee aan de Classis Walcheren ³⁾;

4. Eén copie van een brief aan J. J. Grynaeus ⁴⁾;

5. Twee copieën van brieven aan I. Casimir Junius ⁵⁾;

6. Acht aan S. Lubbertus en twee copieën van brieven aan denzelfde ⁶⁾;

7. Twee aan A. Mylius ⁷⁾;

8. Dertien aan J. Polyander ⁸⁾;

9. Eén aan de predikanten van Groningen ⁹⁾;

10. Twee aan den Raad der stad Frankfort aan den Main ¹⁰⁾;

11. Twee aan A. Rivetus ¹¹⁾;

12. Eén aan C. Sibelius ¹²⁾;

13. Eén aan de Theologische Faculteit te Leiden ¹³⁾;

14. Zeventien aan G. J. Vossius ¹⁴⁾.

¹⁾ *Bijlagen* 1, 2. ²⁾ *Bijlagen* 29, 44, 47. ³⁾ *Bijlagen* 10, 11. ⁴⁾ *Bijlage* 8. ⁵⁾ *Bijlagen* 32, 33. ⁶⁾ *Bijlagen* 5, 6, 9, 13, 17, 18, 20, 28, 4, 15. ⁷⁾ *Bijlagen* 3, 7. ⁸⁾ *Bijlagen* 34, 43, 45, 46, 48—51, 53—57. ⁹⁾ *Bijlage* 14. ¹⁰⁾ 17 Aug. 1589; 8 Jan. 1594. ¹¹⁾ *Bijlagen* 39, 41. ¹²⁾ 1640. ¹³⁾ *Bijlage* 35. ¹⁴⁾ *Bijlagen* 12, 16, 19, 21—27, 30, 31, 36—38, 40, 42.

b. Brieven aan Gomarus

1. Eén brief van J. Bogerman ¹⁾;
2. Eén copie van een brief van A. Mylius ²⁾;
3. Zes copieën van brieven van G. J. Vossius ³⁾.

c. Andere brieven

1. Eén brief van den Kerkeraad van Calais aan de Classis Walcheren ⁴⁾;
2. Eén brief van den Senaat der Academie van Saumur aan de Classis Walcheren ⁵⁾;
3. Eén verklaring van Gomarus en H. Alting over de Saumur-sche kwestie ⁶⁾.

II. *Andere handschriften*

a. Kerkelijke handschriften

1. „Bijzondere Kerkeraad Acten 1609—1620”, van den Kerkeraad van Middelburg;
2. „Tom: IIIIus Actorum des Frantzösisch- und Niederländische Kirchen-Wesens de 1592—1608”, uit het Stadtarchiv te Frankfort aan den Main;
3. Notulen van de Zeeuwsche Classis Walcheren, 1602—1623, No. 2, zonder titel, uit het Rijksarchief van Zeeland;
4. „Acta Synodi provincialis Synode van 1640”, in: Inventaris der archieven van de Staten van Groningen, S 199 A 1, Rijksarchief van Groningen;
5. De Autographa der Synode van Dordrecht, uit het Archief van de Synode der Ned. Herv. Kerk te 's-Gravenhage ⁷⁾;
6. „Manuscript Acta Revisorum Bibliae Sacrae, Lugd. Bat. A.D. 1633”, uit het Archief van de Synode der Ned. Herv. Kerk te 's-Gravenhage;
7. „Dooptboek Nr. 1” van de Parochie St. Walburga, uit het Bureel van den Burgerstand, Stadhuis, te Brugge.

b. Handschriften in verband met de Academie

1. „Academie Boek. Extract uit het Register der Resolutien

¹⁾ 25 April 1630. ²⁾ 13 April 1598. ³⁾ 30 Dec. 1608; 22 Febr. 1610; 22 Jun. 1610; 9 Dec. 1610; 6 Jan. 1611; „die Martis” (?). ⁴⁾ 14 Sept. 1605. ⁵⁾ 8 Jan. 1615. ⁶⁾ *Bijlage* 52. ⁷⁾ Deze autographa zijn gecatalogiseerd door H. Q. Janssen, *Catalogus van het Oud Synodaal Archief*, blz. 31—33; zie ook: H. H. Kuyper, *De Post-Acta*, blz. 2, 500—512. In dit proefschrift wordt Volumen XIV, no. 17 0, aldus geciteerd: *Acta authentica*.

van Heeren Staten der Stad Groningen ende Ommelanden. 1612—1727”, in het Archief van den Senaat der Hoogeschool te Groningen, No. 28; in het Rijksarchief van Groningen;

2. „Acta Senatus Acad. 1614—1688”. Naast dezen titel op den band draagt het manuscript aan de binnenzijde den titel: „Protocollum Actorum Iudicialium Academiae Groningae et Omlandiae etc.”, in het Archief van den Senaat der Hoogeschool te Groningen, No. 5a; in het Rijksarchief van Groningen;

3. „Académie de Saumur, Copies et extraits, 1613—1628”, in de Bibliothèque du Protestantisme Français te Parijs, No. 188;

4. „Fr. Gomarus lectiones in schola Medioburgensi habendas indicat”, 4 Kal. Iun. 1611, 1 fol. fo, in de Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Leiden, Vulc. 108, manu Vulcanii;

5. „Fr. Gomarus, Testimonium voor Johannes Narsius”, 3 Oct. 1604, in de Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Leiden, Pap. 2;

6. Eén Programma Funebre voor Maria L'Hermite en één voor F. Gomarus, in de Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Groningen, Portef. I, 18 en II, 47;

7. „Miscellanea theologica”, Hs. 31, uit de Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Groningen;

8. „Francisci Gomari Loci communes theologici”, Hs. 34, met als aanhangsel: „Eiusdem Commentarius in Epistolam Jacobi”; uit de Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Groningen;

9. „Analysis librorum Novi Testamenti, c. 1600”, Hs. 455, fol. 320—585, uit de Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Utrecht;

10. „Rescriptum D. F. Gomari de colloquio coram dd. supremae curae Hollandiae consiliariis habito cum D. Arminio, mense Junio 1608”, Hs. 1697, fol. 160a—161b, uit de Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Utrecht.

c. Gemeentelijke handschriften

1. Twee Stadsresolutieboeken van Groningen, No. 2 (8 Febr. 1617—16 Sept. 1620) en No. 8 (4 Dec. 1640—1 Febr. 1645), in het Gemeente Archief van Groningen;

2. Proclamatieboek 1611—1623, in het Gemeente Archief van Groningen;

3. „Burgemeestersdagboek A”, in het Gemeente Archief van Leiden;

4. „Request van het Collegium Kwalifatum van Middelburg aan de Classis Walcheren betreffende het beroepen van Gomarus, 1611”, in het Rijksarchief in Zeeland;

5. Huwelijkscontract van David le Haije en Johanna Gomarus, 3 April 1621, Register Feith, Rijksarchief Groningen, Bruikleen, Archief van het Sint Anthonygasthuis te Groningen, No. 33 Reg. no. 19, 1 charter met zegel;

6. „1606. Schoorstienbouck over de Stadt Leijden ende de vrijheijt van dien van den jare XVI^cVI. om de stadt Leijden”, in het Gemeente Archief van Leiden.

d. Notariële Protocollen

1. „Archief van den Notaris Willem (Claesz. van) Oudevliet, 1602, Mei—Oct.”, Notariëel Archief Leiden, No. 65a, in het Gemeente Archief van Leiden;

2. „Archief van den Notaris Jacob Jansz. Verwey”, Notariëel Archief Leiden, No. 91, in het Gemeente Archief van Leiden.

e. Rechterlijke en andere stukken

1. „Stukken betreffende de zaak Franciscus Gomarus Jr. c.s. contra zijn vader behandeld voor het forum academicum 1626, (25 Febr.—1 April)”, Inventaris van het archief van den academischen senaat, Archief Senaat Hoogeschool Groningen, Inv. no. 82, 83, in het Rijksarchief van Groningen;

2. Rechterlijke archieven Nr III a 25 en Nr III x 21, in het Rijksarchief in Groningen;

3. Gerechtsdagboeken D en I, in het Gemeente Archief van Leiden;

4. „St. Jans, 1439—1472”, „St. Jans, 1516—1520”, „Carmers, 1497—1528”, „St. Ians Zesten Deel, 1ste bouck”, „Onze-lieve-Vrouwen-zestendeel, 1426—1439”, „Onze-lieve-Vrouwenzestendeel, 1539—1570”, „Sint-Niclaaszestendeel, 1514—1538”, „Sint-Janszestendeel, 1520—1553”, Weezenkamer, en de Registers van de Clercken van de Vierschaar: Pieter de Smet (Vulcanius), reg. 1539—1542, Gomaer Coolman, reg. 1542—1545, Jan Digne, reg. 1543—1551, reg. 1556—1557, Stadsarchief te Brugge;

5. Gerechtelijke dossiers, Portef. VII, Stadsarchief te Brugge;

6. Twee charters, III 255, III 730, Stadsarchief te Brugge.

III. „Dossier-Ruys”¹⁾

De thans ontslapen ds. Th. J. L. Ruys maakte een aanvang met de bewerking van Gomarus' leven. Met groote nauwkeurigheid verzamelde hij verschillende gegevens, die echter — helaas! — verloren gingen of misschien vernietigd werden. Wat ons van zijn arbeid nog rest, is een tweetal portefeuilles, waarin hij zijn toekomstig proefschrift bewaarde. De inhoud van de eerste draagt het karakter van der voltooiing nabij te zijn. Deze portefeuille beschrijft Gomarus' leven tot en met de komst van Vorstius te Leiden. Losse briefjes met aantekeningen, tusschen de bladzijden gevoegd, waren wellicht bestemd om in aantekeningen veranderd te worden. Tusschen den tekst vinden wij een cijfering, die naar aantekeningen verwijst, welke evenwel slechts van drie bladzijden voorhanden zijn. De tweede portefeuille draagt het karakter van een dissertatie „in wording”. Is de eerste portefeuille genummerd van bladzijde 1—196, de tweede vangt aan met bladzijde 44, terwijl de pagineering later ontbreekt. Gedeeltelijk loopt de inhoud van deze portefeuille, die ook de latere jaren van Gomarus en diens dood bevat, woordelijk parallel met dien van de eerste.

Van de geschriften van Gomarus wordt een enkele door Ruys weergegeven, als: de pamfletten tegen Coster, het tractaat over de Voorzienigheid Gods, de lijkrede op Fr. Junius en de pamfletten uit den strijd met Bertius. Niet besproken worden de Latijnsche Opera. Ging de studie van Ruys dienaangaande verloren, of beperkte hij zijn stof in dier voege, dat de teekening van Gomarus' exegetischen en dogmatischen arbeid buiten het bestek van zijn werk viel?

Wij meenen zijn nagedachtenis het best te eeren door hier en daar zijn werk te citeren en zijn opvatting te vermelden. Daartoe geeft ons zijn wetenschappelijke nauwkeurigheid het volste recht.

GEDRUKTE BRONNEN

I. Gomarus' Opera Omnia

Gomarus' Latijnsche Werken zijn verschenen onder den titel: „FRANCISCI GOMARI // Brugensis // Viri Clariss. // OPERA // THEOLOGICA // OMNIA, // Maximam partem posthuma: // SVPREMA AVTORIS VOLVNTATE // a discipulis edita. // CUM INDICIBUS NECES-

¹⁾ Univ. Bibl. Utrecht.